

СТАНОВИЩЕ

от доц. д-р Лора Дончева Григорова,
за дисертационния труд на Боян Иванов Жеков,
докторант към катедра „История на България“
при Историческия факултет на СУ „Св. Климент Охридски“,
на тема „Съветизацията на българската армия 1944 – 1948 г.“
за присъждане на образователната и научна степен „доктор“
Научна област: 2. Хуманитарни науки
Професионално направление: 2.2. История и археология
Научна специалност: История на България (Съвременна българска история)

1. Данни за докторантурата, дисертацията, автореферата и публикациите

Боян Иванов Жеков придобива през 2013 г. образователно-квалификационна степен „магистър“ по история в СУ „Св. Кл. Охридски“. От септември 2012 до декември 2018 г. работи като учител, а от януари 2019 г. е асистент във Военна академия „Георги Стойков Раковски“. През 2014 г. е зачислен като докторант в редовна форма на обучение към катедра „История на България“ в Историческия факултет на Софийския университет с тема „Съветизацията на българската армия 1944–1948 г.“ и с научен ръководител проф. д-р Веселин Костов Янчев. Б. Жеков е отчислен с право на защита през 2017 г. Предоставената документация показва, че в хода на докторантурата не са допуснати нарушения или отклонения от действащата нормативна уредба.

В съвременната българска историография има подчертан интерес към изследване на процесите, настъпили в държавно-политическата система на България след установяването на властта на Отечествения фронт (ОФ) на 9 септември 1944 г. Дисертационният труд на Боян Жеков, посветен на промените в българската армия през периода 1944–1948 г., се вписва в общата тенденция за обективно и задълбочено проучване на радикалните преобразования в политическия, стопанския и културния живот на българското общество през втората половина на 40-те години на ХХ век.

В структурно отношение дисертацията се състои от увод, четири глави, заключение, списък на източниците и списък на използваните съкращения с общ обем от 308 страници (включително и неномерираните).

В Увода намират място въпросите, които се отнасят до уточняване на термина „съветизация“ и приемането му като определящ при изясняване на промените в българската армия. Посочват се аспектите на процеса на съветизация в армията, които са обект на изследване, прави се преглед на съществуващата научна литература и се маркират хронологическите граници на темата. Формулира се основната цел на дисертацията: „... изследване, анализиране и обобщаване на редица моменти от развитието на българската армия в периода 1944–1948 г., свързани с процеса на нейната съветизация“ (с. 10). Конкретизират се задачите, представят се използваните методи и архивни източници (включително и публикувани) при реализиране на научното изследване.

Съдържанието на Първа глава „Българската държава, армията и офицерството по пътя към 9 септември 1944 г.“, организирано в три параграфа, обхваща проблемите, пред

които е изправена българската държава във вътрешнополитически и външнополитически план от присъединяването към Тристранния пакт през 1941 г. до установяването на властта на ОФ през 1944 г. Съществено място е отделено на въпросите, свързани с армията през този период: разполагането на български войски в новоприсъединените земи и задачите, които изпълняват във връзка с поддържането на реда в тях; участието на армията в борбата против партизанското движение в старите предели на България; нагласите и настроенятия в средите на офицерството и тяхната еволюция в зависимост от развитието на военния конфликт. Общата картина на ситуацията в българската войска се допълва от представянето на нелегалната комунистическа дейност, провеждана в нея.

Три са основните акценти във Втора глава, озаглавена „Армията и политическата промяна на 9 септември 1944 г.“. В първия параграф, на основата на мемоарни и архивни свидетелства, както и на съществуващата научна литература, се разкрива участието на военните в смяната на властта в столицата и в провинцията – чрез подкрепа или преминаване на офицери от различни гарнизони на страната на ОФ и по революционен път чрез дейността на създадените войнишки комитети. Изясняват се мотивите на офицерите, които подпомагат ОФ в процеса на завземане на властта. На базата на изложените факти се формулира изводът, че приносът на военните не е „плод на организираност, а по-скоро на лични решения“ (с. 83).

Във втория параграф „Новото управление“ (твърде малък по обем, с. 83–88) е включена съвсем кратка информация за формирането на правителството и неговия състав, назначаването на новото Регентство и разпускането на XXV ОНС. Констатира се, че законодателната дейност през разглеждания период рядко засяга армията.

Напълно обосновано третият параграф е посветен на изграждането и дейността на военните отдели към комитетите на ОФ и организациите на БРП (к). Използваната солидна документална основа дава възможност на Б. Жеков да характеризира процеса на образуване на военни отдели към комитетите на ОФ като „хаотичен“, който „не следва никаква ясно изразена логика“ (с. 96). Макар че определя тяхната дейност като „широкоспектърна“ (с. 92), авторът все пак подчертава, че съществено място в нея се отделя както на въпросите, свързани с кадровите промени (чистката в армията и назначаването на помощник-командири), така и на проблемите, произтичащи от участието във войната срещу Германия. Последователно се разкрива провежданата от БРП (к) политика в армията, канализирана чрез запазването на Главния щаб на НОВА и чрез изграждането на военни отдели към областните и околийските комитети на БРП (к), които претърпяват реорганизации във времето. Направен е изводът за срастването на партийните военни отдели с тези при отечественофронтовските комитети и постепенното затихване на техните функции с укрепване на доминиращото положение на Комунистическата партия във властта.

В обхвата на Трета глава „Българската държава и армията в съветската сфера на влияние“ попадат темите за съветската окупация на страната и положението на българското офицерство, както и за сътрудничеството между българската армия и съветските бойни части в хода на войната. Съществено място се отделя на проблемите, които съпътстват уреждането на международното положение на България, като фокусът се поставя върху въпросите, свързани с българската армия. Детайлно се проследяват

спорите между СССР, САЩ и Великобритания при обсъждане на условията на примирието относно изтеглянето на българските войски от Беломорието, участието на армията във войната и демобилизацията на въоръжените сили. Последователното разглеждане и осмисляне на дейността на СКК в България дава основание на Б. Жеков да обобщи, че през разглеждания период „...благодарение на контролния орган Москва не само следи, а оказва пряко въздействие върху мероприятията на София във военната област“ (с. 168). Представянето на дипломатическите аспекти на подготовката на мирния договор с България се пречупва през призмата на уточняване на неговите военни клаузи, които според автора „изначално са напълно приемливи“ (с.183).

В последната Четвърта глава „От „царско“ към „народно“ офицерство, 1944 – 1948 г.“ вниманието е насочено към кадровите промени в офицерския корпус. Разкриват се мащабите на провежданата чистка през есента на 1944 г., като се подчертава, че репресиите имат „революционен характер и радикално нарушават съществуващия правен порядък“ (с. 216) и оказват негативно влияние върху боеспособността на българските въоръжени сили. Кадровите промени се допълват от новите назначения във войската, които са последователно представени в изложението. Според автора те „следват политическа логика“ и не съответстват на установените правила в българската армия (с. 227). Отделено е място на опитите на военния министър Дамян Велчев да защити българското офицерство. Посочва се разликата между двата етапа на проведената чистка в армията – през първия (1944–1945 г.) БРП (к) има решаваща роля, а през втория (1946–1948 г.) определящ е външният фактор в лицето на Съветския съюз.

В Заключението се обобщават резултатите от дисертационното изследване. Научният апарат е оформен според общовъзприетите правила в съвременната историография. Текстът е издържан в езиково и стилово отношение, като допуснатите технически грешки могат да бъдат отстранени при допълнително редактиране. Авторефератът отразява коректно съдържанието и изводите, направени в дисертационния труд. Докторант Боян Жеков е представил три научни публикации по темата, с което покрива нормативните изисквания за придобиване на научната и образователна степен „доктор“.

2. Научни приноси

Научното изследване на Б. Жеков е изградено на широка изворова основа: документи, съхранявани в държавни и ведомствени архиви, както и в Архива на КРДОПБГДСРСБНА и в Академичната библиотека на Военна академия „Георги Стойков Раковски“, голяма част от които се въвеждат за първи път в научно обращение; чуждестранни дигитални архивни колекции и документални сборници; периодичен печат; спомени и дневници. Представянето и осмислянето на проучените архивни материали се допълва с добро познаване на научната литература (в библиографията са посочени над 200 монографии и над 130 статии, както и непубликувани дисертации), която е коректно цитирана.

Дисертационният труд обобщава и допълва знанието за радикалните промени в българската армия през периода 1944–1948 г., извършени в условията на разширяване и укрепване на позициите на БРП (к) в държавното управление и под прякото въздействие на Съветския съюз, в чиято сфера на влияние се оказва България през есента на 1944 г.

Въпреки че темата за чистката в армията присъства в съвременната историография (в отделни публикации или в рамките на общи изследвания за разглеждания период), Б. Жеков успява да представи цялостна картина на кадровите промени в офицерския корпус през разглеждания период, което също трябва да се оцени като научен принос.

Важен момент в изложението е акцентът, който се поставя върху изграждането и функционирането на военните отдели към областните комитети на ОФ и на БРП (к), чрез които се провежда и засилва влиянието на Комунистическата партия в армията. Представянето на тази страна от дейността на управляващия ОФ и на утвърдилата се като ръководна политическа сила в него БРП (к) прибавя нови доказателства в подкрепа на тезата за определящото значение на политическия фактор при осъществяване на промените във всички сфери на държавно-политическата система след 9 септември 1944 г.

По достойнство трябва да се оцени и последователното излагане и осмисляне на различните аспекти на разширяващото се съветско влияние в българската армия. Проблемно-хронологическият подход осигурява възможност за цялостно разкриване на решаващата роля на съветския фактор за промените в българската армия в условията на съветската окупация на страната, по време на войната и в процеса на уреждане на международното положение на България.

3. Бележки

По текста на дисертационния труд могат да се направят някои бележки с оглед на негово бъдещо публикуване, което би допълнило съществуващата към този момент научна литература по проблемите на развитието на България през втората половина на 40-те години на XX в. Преди всичко е необходимо по-обосновано да се изясни термина „съветизация“ и неговата употреба във връзка със събитията и процесите в етапа на „народната демокрация“. Всъщност в увода, опирайки се на постиженията на „модерната световна историопис“, авторът посочва, че през първия етап на съветизацията (1944 – 1947/1948 г.) „се извършват едновременно сателитизация и комунизация“ в страните, намиращи се в съветската сфера на влияние (в това число и България), което „създава условията за тоталното претворяване на съветския модел“ в тях, започнало в края на 40-те години на XX в. (с. 3). Уточняването на използваната терминология е добре да бъде направено и в контекста на представяне на съществуващите в българската историография интерпретации по темата за същността и етапите на промени в България от 9 септември 1944 г. до средата на 50-те години на XX в.

Бележки могат да се направят и по отношение на структурата на дисертацията. Считам, че текстът за промените в офицерския корпус (Четвърта глава) трябва да бъде разположен преди Трета глава, съдържанието на която е посветено на влиянието на външния фактор върху държавата и армията. По този начин би се осъществила логическа връзка с Втора глава, чийто трети параграф фокусира вниманието върху дейността на военните отдели към комитетите на ОФ и на БРП (к), важно място в която заемат чистката и кадровите въпроси в армията. Така ще бъдат цялостно изяснени целите и задачите на новата власт във вътрешнополитически план и по-конкретно с оглед промените в армията. Също така заглавието на трети параграф на Втора глава („Военните

отдели“) следва да се допълни, за да бъде ясно, че става дума за изграждане на конкретни звена в структурата на ОФ и БРП (к).

Твърде общо и кратко е съдържанието на втория параграф („Новото управление“) на Втора глава. Всъщност тук би трябвало да се направи стегната, но цялостна характеристика на промените, настъпили в държавната организация през разглеждания период, тъй като процесите в армията са част от тях. Необходимо е да се разкрие противоречието между неотменената Търновска конституция и установената политическа практика, както и настъпилите изменения в механизма на вземане на управленчески решения, свързани с намесата на политическите органи (комитетите на ОФ) централно и по места в работата на държавния апарат. На този фон трябва да се представят и промените в армията, осъществени в нарушение на утвърдените правни норми, под прякото влияние и при участието на политическите фактори.

Макар че основната цел на изследването е разкриване на ролята на съветския фактор при извършване на промените в българската армия, по никакъв начин не трябва да се пренебрегва пряката връзка между тенденциите в политическия живот на страната и процесите във войската. В този смисъл и събитията, свързани с приемането и отмяната на Четвърто министерско постановление от ноември 1944 г. не могат да се разглеждат изолирано от назряващата по това време криза в ОФ, от нарастването на противоречията между партиите в управляващата коалиция (по повод представителството на партиите в комитетите на ОФ и в администрацията, във връзка със съдбата на учреденските комитети на ОФ). Наистина в дисертационния труд подробно са проследени действията на Д. Велчев в защита на офицерството, поставящи го в конфликт с Комунистическата партия, но те са същевременно и част от политическата конфронтация в края на ноември – началото на декември 1944 г. в страната, а отмяната на Четвърто постановление, постигната със съветска подкрепа и под натиска на провокираното от комунистите обществено недоволство, укрепва позициите на БРП (к) не само във войската, но и в управлението, и в ОФ.

Мисля, че по подобен начин трябва да се осмислят и промените в армията през 1946 г. Не само оказаният през юни същата година съветски натиск определя кампанията по дискредитирането на Д. Велчев и чистката в армията, но и предприетото по това време от БРП (к) настъпление срещу опозицията и десните среди в отечественофронтовските партии. В дисертацията се посочва, че ударът се насочва основно срещу позициите на „Звено“ в армията (с. 261), но по-точно би било да се каже, че това е поредният удар срещу тази партия, спрямо която още през пролетта се упражнява натиск за прочистване на нейните организации в момент, когато тя е постигнала относително добри резултати в организационното си развитие.

Въпреки че в дисертационния труд обстойно се разработва темата за чистката в армията непосредствено след 9 септември 1944 г. и конкретните действия за уточняване на процедурите по разследване и предаване на съд на провинените офицери (в съответствие с наредбата-закон за Народния съд), в изложението има само кратка информация за броя на офицерските кадри, които подлежат на съдене от Народния съд (с. 214), и за произнесените от неговия Четвърти върховен състав присъди (с. 241). Като имам предвид, че авторът свързва Народния съд с разбирането, че е „кулминацията в започналите през септември 1944 г. репресии спрямо българското офицерство“ (с. 241),

мисля, че трябва по-подробно да бъде разгледан въпросът за съденето на военни лица от съставите на съда в София и в страната.

4. Заключение

Независимо от направените бележки считам, че представеният от Боян Жеков дисертационен труд е завършено научно изследване, в което поставените задачи са последователно реализирани и са налице определени научни приноси. Коректното и добросъвестно използване на съществуващата по темата научна литература, демонстрираното умение за издирване, анализиране и въвеждане в научен оборот на нови документални източници, както и показаната способност да се създаде цялостен научен текст, определят положителната ми оценка за дисертацията и представените публикации. Предлагам на уважаемото научно жури да присъди на Боян Иванов Жеков образователната и научна степен „доктор“ в научна област: 2. Хуманитарни науки; професионално направление: 2.2. История и археология; научна специалност: История на България (Съвременна българска история).

25.08.2022 г.

доц. д-р Лора Дончева Григорова